

Дмитро Дорошенко

МОЇ СПОМИНИ ПРО ДАВНЄ МИНУЛЕ (1901 — 1914 РОКИ)

Уривки зі спогадів.

XVI

Мій переїзд на службу до Катеринославу. Директор Комерційної школи А. Синявський. Подорож на Хортицю. Українське життя в Катеринославі.

«Архівна Комісія». Проф. Д. Яворницький. Музей запорожської старовини. «Дніпрові Хвилі».

Літом 1909 р. переїздив через Київ А. Синявський, директор Комерційної школи (торговельної академії) в Катеринославі, бачився з Є. Чикаленком, казав, що він шукає для своєї школи учителів-українців і просив порадити когось із знайомих земляків. Спеціально потрібний йому був учитель історії. Чикаленко сказав, що як раз є такий, і вказав на мене. Ми почали листуватись з Синявським. восени я поїхав до Катеринославу і дістав посаду вчителя історії в «Комерційній школі ім. Николая II». Сам Синявський, був цікавою постаттю. Учень В. Антоновича й товариш М. Грушевського. він був членом української студентської громади у Києві, а потім в Одесі, де по скінченні історично-філософського факультету в Києві він скінчив ще правничий факультет. Був прихильником ідей Драгоманова. Спочатку був директором комерційної школи десь у Польщі, а потім його закликало на посаду директора до Катеринославу. Комерційні школи в Росії підлягали не міністерству просвіти, а ліберальному міністерству торгівлі й промисловости й визначалися ліберальним поступовим напрямом. Наука в них була поставлена дуже добре і відрізнялася своїми методами від гімназій. Серед директорів цих шкіл я знав кілька свідомих українців, як наприклад Ю. Цвітковський, Д. Сигаревич. В. Олександрів, А. Морачевський та інші. Синявський був людина дуже енергійна, з великим розмахом і любив у всьому пишність. Він вибудував для своєї школи в Катеринославі величавий будинок, справжній палац — такого я ніде не бачив на Україні і в Росії. Школа «ім. імператора Николая II» утримувалася на кошти спілки власників копалень вуглю і заліза на Катеринославіщині й розпоряджала великими фондами. Це й допомогло Синявському поставити для своєї школи такий пишний, з модерним урядженням будинок. У великій парадній залі школи вгорі понад вікнами намальовані були великі медальйони-портрети Хмельницького. Сагайдачного. Мазепи. Петра Могили й ще когось з наших історичних діячів. В бібліотеці шкільній було багато українських книжок. Серед учителів школи було кілька українців, але було зовсім мало українців-учнів. Діло в тім, що до комерційних шкіл приймалося без обмежень учнів жидівської народности, і в школі Синявського майже половина всіх учнів були жиди. Друга половина були звичайні «руські», поляки (в Катеринославі була велика польська кольонія), німці-меноніти з кольоній на Катеринославіщині. Українців (свідомих) за весь час мого побуту в Катеринославі (4 роки), я знав не більше десятка. Серед них пам'ятаю Сокола, брата співачки Марії Сокол, що перебуває тепер в Америці.

Катеринославу був одним з найкращих і багатших міст України. Положений над Дніпром перед самим початком порогів, він був заснований в 1787 році на місці запорожського села Половиця відомим фаворитом Катерини II князем Потьомкіним, і сюди проектувалося перенести — не більше й не менше — як столицю цілої Російської імперії. Тому то пляновано місто в грандіозних розмірах: усі пляци й вулиці будувалися широченні: ціле місто перерізував проспект, довгий на кілька миль — таким він залишився й до останніх часів; в горішній частині міста почато будівлю величавого собору, що мав бути «на один фут ширший від собору св. Петра в Римі»; в Катеринославі мав повстати університет, до якого було вже законтрактовано професорів з Німеччини й Франції. Але в 1791 році Потьомкін несподівано вмер, і всі його проекти розвіялися як дим. Катерина II знайшла собі іншого чергового фаворита, і за Катеринославу було забуто. На місці величавого собору повстав малий звичайний собор, і його

кам'яна огорожа показує лиш контури мурів проектованої будови. Університету жодного не відкрито. Катеринослав залишився звичайним губерніяльним містом. І став оживати лиш в 1870-х роках, коли опинився в осередку вугляних і залізних копалень та зв'язаної з ними промисловости. Тоді він почав забудовуватися модерними будинками, і населення стало зростати «американським», як у нас говорилося, темпом. Окрасою його став Проспект, обсаджений високими деревами в кілька рядів, вздовж його проходила лінія електричного трамваю. Посередині Проспекту місцевий богач Хрінников (мій товариш з петербурської громади) вибудував прегарну кам'яницю в українському стилі. До Проспекту прилягав міський парк, в одному з кутків якого стояв скромний пам'ятник запорожцю Глобі, що на місці парку був колись його овочевий сад. В місті був високий Гірничий інститут і багато середніх шкіл. Прикрашав місто і Музей запорожської старовини, де директором був відомий історик Запорожжа проф. Д. Яворницький. З високої гори біля

Музею видко було на десятки миль степ за Дніпром, і в гарну погоду можна було побачити, як білів на горизонті дев'ятибанный запорожський собор в Новомосковську, цікавий між іншим тим, що цілий був збудований з дерева. Яких 5 — 6 миль нижче міста був уже перший (Койдацький) поріг на Дніпрі.

Населення Катеринослава було мішане, інтернаціональне, але основа його була українська. В самому місті було багато української свідомої інтелігенції й був дуже розвинутий український рух. Тут виходив якийсь час тижневик «Добра Порада», потім «Запорожжа». Обидві були закриті адміністрацією. Катеринославська «Просвіта», де головою був Сергій Липківський (брат митрополита Української Автокефальної Церкви Василя Липківського) провадила живу діяльність. В Катеринославі перебувала головна управа Катерининської залізниці, і серед її численних службовців було багато свідомої української інтелігенції. Коли я приїхав до Катеринославу, в місцевому українському громадському житті вели перед такі особи: шж. ів. Труба, проф. В. Біднов, інж. М. Нечипоренко, лікар Ю. Павловський, Мик. Богуславський, проф. М. Рогович, ів. Рудичів, М. Ємець, М. Биков, Ан. Куличенко (власник маєтку під самим містом), П. Сіренко. Чимало жінок-українок діяльно працювало в «Просвіті»: сестри Гарькавцеви, Л. Біднова, В. Труба, Н. Щоголева, А. Ткаченко (сестра Б. Грінченка). Серед моїх товаришів по комерційній школі були вчите лі-українці: В. Литвинський, П. Доманицький, С. Комарецький, Б. Павловський, Гр. Черняхівський, В. Петрушевський, а за якийсь рік прибув і Євг. Вировий.

Кругом Катеринославу лежали села, в яких вже пробудилося свідоме українське життя, а в деяких з тих сел повстали вже за мого часу філії «Просвіти». Селяни Катеринославщини відрізнялися від селян, яких я знав на Київщині та й на своїй Чернігівщині, сміливою, незалежною вдачею, з великим почуттям своєї особистої гідности. В значній мірі це були нащадки запорожців.

Вони зберігали козацьку вдачу своїх предків. Коли я побував на підміських селах і познайомився з селянами, мене приємно здивувала їх висока національна свідомість, нічого подібного я досі не бачив, і тому, скажу по правді, я з захопленням пристав до культурно-просвітної праці, що вже велася по селах. Коли рік пізніше переїхала з Києва до Катеринославу моя жінка, вона теж із не меншим завзяттям пірнула, як то кажуть, із головою в цю працю, близько зійшлася і заприятлилася з селянами околиць сел, організувала там український народний театр, сама грала у тому театрі, або виступала з деклямацією по «Просвітах». Це вперше довелося нам з нею так близько зіткнутись з народньою стихією, і ми почували себе щасливими, що потрапили на такий вдячний ґрунт і маємо змогу працювати в таких сприятливих умовах, несучи в маси національну свідомість. Мій чотирьохлітній (а у моєї дружини трьохлітній) побут у Катеринославі став для нас, коли так вільно висловитись, героїчною добою життя, і залишив у нас на все життя незабутні спомини.

Я оселився в хаті інж. Труби, котрий служив в управі Катерининської залізниці і саме тоді будував для «Просвіти» в с. Мануйлівці домівку. Він запропонував мені якось у неділю поїхати разом з ним на будову і познайомитися з просвітянами. Мануйлівка лежала на другому боці Дніпра, і до неї треба було їхати залізницею яких 5 — 6 кілометрів. Це було велике село на шляху до повітового міста Новомосковська. Його мешканці працювали здебільшого в майстернях залізниці присілку Нижнедніпровськ, який прилягав до самої Мануйлівки, і де були великі майстерні, в яких робили вагони. Заложивши у себе філію «Просвіти», мануйлівчане конче хотіли збудувати для неї власний будинок. Сільська громада призначила безплатно пляц. просвітяни склали капітал у 6000 карбованців, закупили матеріял, коли ж забракло зібраних грошей, заложили свої садиби і зібрали ще пару тисячів — і взялися до праці. Будували здебільшого самі власноручно по неділях і взагалі коли було кому вільніше, а Труба склав проект мурованої будівлі в українському стилі й доглядав за роботою.

Будова вже наближалася до кінця. Будинок містив театральну залю зі сценою на 300 глядачів, помешкання для бібліотеки, кооперативної крамниці і ще пару кімнат. Ми застали управу «Просвіти» за працею, і я тут же познайомився з усіма. Головою був селянин Хома Сторубель, членами управи Т. Митрус, Т. Татарин, Герус, Томильченко, Ларин і ще двоє чи троє, прізвищ уже не пригадую. Це все були молоді господарі років 30-35 кожен. Сторубель був здоровий козарлюга, енергійний, завзятий. Ми згодом з ним близько зійшлися і покумалися — я хрестив у його дитину. Він мав шматок поля, город, і, крім того, ще працював як слюсар у майстернях. Цікавий був Татарин: молодий ще хлопець, інтелігентний, завжди мовчазний, мав хист до писання і до фанатизму, був відданий українській справі. Здається, був він з якогось дальшого села і працював в канцелярії майстерень. Мав якийсь особливий талант агітувати й приєднувати людей до національної роботи. Як він це робив — Бог його знає, був, кажу, дуже неговіркий, мовчазний, суворий на вигляд. В кінці року будинок стояв готовий, і просвітяне бучно відсвяткували його відкриття. На головній вулиці посеред села пишалася дуже чепурна будова і милувала око своїми стилевими оздобами й написом «Просвіта».

Стояла гарна, тепла осінь, і директор Синявський запропонував мені їздити з моєю клясою (я дістав як вихователь — господар кляси — п'яту клясу) на острів Хортицю, це взяло б туди й назад пару днів. Я дуже охоче скористався з цієї пропозиції, зібрав свою клясу, хлопців 35 — 40. та й поїхав. Управа залізниці дала нам окремий вагон, ми взяли трохи харчів і вирушили, їхати треба було залізницею годин 5 — 6 до міста Олександрівська, а звідти кілька кілометрів пішки, весь час Дніпровим берегом. Місто Олександрівськ лежить при самому початку «плавнів», того лабіринту протоків, озер, малих островків, що його запорожці називали «Великим Лугом», де вони полювали на дичину, ловили рибу і могли легко заховатись від ворога, бо все поросло в плавнях дрібним лісом, а вода очеретом і камишами. В пісні співалосся: «Ой, Січ мати, а Великий Луг — батько».

Острів Хортиця лежить серед Дніпра, там, де він виривається з вузьких тіснин нижче порогів і розливається широким плесом, а серед того плеса довгий вузький острів з високими скелястими берегами, він має понад 20 кілометрів в довжину 3-4 кілометри в ширину. На північ він звернутий високим і крутим берегом понад 20 стіп висотою. На Хортиці князь Байда-Вишневецький збудував в 1550-х роках укріплення, щоб відсиджуватись, якби напали турки, припливши Дніпром з Чорного моря. По традиції довго вважали Хортицю за першу Запорозьку Січ. Але Січи тут ніколи не було: вона містилася нижче Хортиці над одним з Дніпрових допливів: на Микитиному Розі, на острові Базавлуку, на Чортотлику (т. зв. Стара Січ, зруйнована москалями в 1709 році) і остання Січ на річці Підпільній, зруйнована теж москалями в 1775 році. На Хортиці запорожці тримали табуни своїх коней, бо звідси коні не могли розбігтись і повтікати — кругом вода. А коли Запорозжя було зруйноване, цариця Катерина II подарувала Хортицю кольтоністам-менонітам. Тому й читаємо у Шевченка: «А на Січі мудрий німець картопельку садить». І сама Хортиця не раз згадується в поезіях Шевченка, як символ запорожської свободи.

Ми наближались до Хортиці, йдучи лівим берегом Дніпра. Сонце вже хилилося до заходу і кидало останні проміння на високі хортицькі береги, які стрімко здіймалися вгору на фоні низьких тут Дніпрових берегів. Величчя повна якоїсь чарівної краси картина! Ми взяли кілька човнів, переправились на острів і почали дряпатись на високі скелі. А звідти з гори ще краший красвид. Скільки тут дорогих для українця споминів... Я читаю своїм учням імпровізовану лекцію про запорожських козаків, про Січ. Але моїх слухачів, помічаю, це мало цікавить, бо нема серед них українців... На самій Хортиці подекуди, бачимо, визирають з-поміж дерев і кущів окремі добре побудовані хати: це тут мешкають меноніти. Але сонце вже заходить, і нам пора рушати додому. Знову переправляємось човнами на суходіл і йдемо понад берегом до Олександровська. Беріг піщаний, хлопці потопились і полягали на піску спочити. Пізно вночі ми добились до станції, де на нас чекав наш вагон.

В Олександровську довелося мені ще раз побувати три роки згодом, коли я їздив порозуміватись з тамешніми українцями в справі вибору спільного з російськими кадетами посла до Державної Думи. Тоді я відвідав, між іншим, заслуженого українського етнографа Якова Новицького, що зібрав багато українських пісень і оповідань на тій самій Хортиці. Щоб зблизитись з старими дідами-українцями, які винаймали у менонітів на літо баштани, і заслужити їх довір'я. Новицький і собі наймав протягом 25 літ щоліта баштани і записав з уст тих дідів багато цінного словесного матеріалу. Записані ним пісні й оповідання я друкував пізніше у Катеринославі, але про це ще згадуватиму далі. Тоді ж відвідав я на міському цвинтарі й могилу кошового Задунайської Січі Осипа Гладкого, що зрадою перетягнув частину запорожців у 1828 році на бік Росії. На його могилі я бачив на кам'яній плиті виритий напис з поезії Шевченка: «Б'ють пороги, місяць сходить, як і перше сходив. — нема Січі» і т. д. Хтось вшанував Гладкого цим віршем зовсім незаслужено!

Дуже скоро я перезнайомився з катеринославськими земляками і ввійшов у їх життя. В Катеринославі існувала від 1903 р. «Учена Архівна Комісія», офіційна установа, яка мала завданням оберігати й досліджувати місцеві архіви і взагалі старовину. Такі комісії закладалися з кінцем XIX століття по цілій Росії. Ті, що повстали в Україні, напр.. Чернігівська. Полтавська. Катеринославська, відразу опинилися в українських руках і стали науковими осередками, які купчили місцевих дослідників і підтримували українські наукові інтереси. На чолі комісій стояли звичайно губерніяльні маршалки дворянства, але їх у фактичній роботі заступав хтось з місцевих діячів. У Катеринославі головою був князь Урусов, а його заступником Синявський. Але що Синявський вічно був зайнятий, то всі справи провадив проф. В. Біднов як секретар. Він редагував і «Л'їтопись» Комісії й заповнював її своїми розвідками й матеріалами з історії Запорожжя та працями других дослідників на українські теми. Яків Новицький містив у її свої записи пісень та легенд. Коли я приїхав, Біднов готовився до викладів в Харківському університеті, куди його мали обрати на катедру історії Церкви, і не маючи часу, пропонував обрати за секретаря мене. На найближчих зборах комісії мене було обрано. Став я редагувати «Л'їтопись», випускаючи одну, а часом дві книжки на рік.

Другою науковою, з чисто вже українським характером, установою був «Музей імени А. Поля». Фактично це був музей запорожської старовини, названий іменем німця Поля, котрий збирав пам'ятки старовини й записав свої збірки катеринославському земству.

Справжнім організатором Музею став проф. Д. Яворницький, археолог, етнограф і дослідник Запорожжя. За його керівництвом Музей дуже розрісся, і коли я приїхав, він уже поділявся на три відділи, археології, природи степової України і запорожський. Найціннішим був цей третій відділ, де були зібрані пам'ятки запорожського побуту: зброя, одяг, сволоки запорожських куренів з написами, образи, чаші. Євангелії в дорогих оправах та інші церковні предмети, малюнки, портрети і т. ін. Це був одинокий у своїм роді музей, і другого такого не можна було б зібрати, бо вже багато пам'яток запорожської старовини загинуло. При вході до Музею красувались, мов сторожа на варті, дві кам'яні «баби», які стояли колись на степових

могилах. В Музею раз у раз перебував хтось із кобзарів. При мені гостювали в Музею Пасюга. Гащенко. Кучеренко. які виступали на концертах «Просвіти». Яворницького всі ми називали (звісно, за очі) «Дідом». Він робив популярні виклади про Запорожжя в «Просвіті» і взагалі, можна сказати, ціле своє життя присвятив культурі запорожського козацтва. Коли ви входили до Музею, вас огортала якась романтична атмосфера, на вас дивилися запорожські гармати, малюнки козака «Мамая» (в Музеї були цілі десятки тих Мамаїв). колекція козацьких шабель, мушкетів, і цікаво було слухати в тій обстанові оповідання Діда, який був знаменитим оповідачем. Був з його і талановитий белетрист, хоч його письменницька манера була трохи старосвітська.

Серед катеринославців виникла думка видавати часопис, присвячений спеціально місцевому життю. Ініціатором тої думки був старий Микола Богуславський, що був, між іншим, незрівнянним агітатором серед молоді, вміючи притягати її до національної праці, ширення української книжки, закладання гуртків аматорів гри на бандурі. Пізніше він переїхав на Кубань і там продовжував свою скромну, але корисну для національної справи працю. Він умовив мене взятись за редагування часопису, пришукав відповідального перед адміністрацією видавця в особі місцевого діда і домовласника Кузьми Котова. придумав і назву для часопису: «Дніпрові Хвилі». Цікава людина був цей Котов; колишній драгомановець. він тепер нічого не робив, не провадив господарства, і в родині всім керувала його жінка; його шестеро дітей були виховані в українському дусі; троє синів учились в школі Синявського, троє дочок — в гімназії. Згодом всі брали участь в українському громадському житті. Але мав Котов одну маленьку ваду: мав нахил до писання віршів, і з ним пришилося наперед умовитись, щоб забезпечити себе від його претензій на друк віршів у «Дніпрових Хвилях». Погодилися на тому, що Котов буде підписувати часопис як «редактор-видавець», а я буду пускати дві його поезії на рік: одну на Різдво, другу на Великдень. Та й набрався я клопоту з його віршами: доводилося немало попрацювати, щоб привести їх до «християнського» вигляду, щоб не сором було виступати з твором, під яким стояв підпис «редактора». Не маючи сам поетичного хисту, я на всі способи переробляв вірш, так що й сам автор ледве міг впізнати свій твір. Але Котов був задоволений і, діставши свою сатисфакцію, до справи ведення часопису зовсім не мішався. Фактично мені довелося його вести майже самому, писати вступні статті і взагалі на всякі теми, провадити хроніку, писати огляди і рецензії на нові книжки. Моє ім'я притім ніде не фігурувало. Лиш згодом стало мені лекше, коли біля «Дніпрових Хвиль» об'єднався вже цілий гурт сталих співробітників.

Перше число «Дніпрових Хвиль» вийшло весною 1910 р., і виходили вони до кінця 1913 року. Друкував їх дуже дешево власник друкарні українець К. Андрущенко, кошти друку і клішів для малюнків покривала передплата, праця редактора була безплатна, гонорару нікому не платилося, отже. «Дніпрові Хвилі» були зовсім «самовистарчальним» виданням. Писали в них майже виключно катеринославці: Д. Яворницький, Мик. Биков. А. Кащенко. Т. Татарин, К. Корж. Т. Митрус, Т. Романченко, А. Гладченко. М. Новицький, В. Біднов і його дружина («Л. Жигмайло»). Несподівано на другий рік видання почав присилати з Києва статті ів. Нечуй-Левицький: йому вподобалася мова «Дніпрових Хвиль». Розуміється, це була честь для скромних «Дніпрових Хвиль» друкувати твори знаменитого письменника, але власне на ґрунті мови треба було з ним бути дуже обережним: Нечуй під старість трохи здивачів став уживати відміни і форми говірки своєї околиці, звідки сам родом, посварився через мову з редактором своїх творів С. Єфремовим і не брав участі в українських часописах. Не міг і я

обійтися без того, щоб не змінювати деяких занадто вже своєрідних його висловів, але старий не гнівався і продовжував писати далі. Я старався, щоб «Дніпрові Хвилі» давали писання місцевих авторів, особливо селянські дописи, друкував праці давніших авторів, напр., видрукував невідому ще до того часу поему ів. Манжури «Трьомсин-Багатир». давав причинки до біографії місцевих діячів, друкував дуже цікаві етнографічні записи Я. Новицького. Взагалі дбав про те, щоб «Дніпрові Хвилі» віддзеркалювали культурно-національне життя на Катеринославщині відгукуючись у той час і на справи загально-українського значіння. Мали

«Дніпрові Хвилі» кілька сот передплатників, здебільшого то були селяни, члени філій «Просвіти».

XVIII

(...) Труднощі з затвердженням мене на службі в Катеринославі. «Просвіта» в с. Перещепиній.

...Український національний рух на Катеринославщині робив справді великі успіхи, і не можна було не тішитись з того, особливо коли пригадати, як повільно, з якими перешкодами він розвивався, наприклад, у самому Києві. В осередку національного руху в Катеринославі стояла «Просвіта» з своїми філіями. Восени 1910 року С. Липківський покинув головування в «Просвіті», бо перейшов на службу до Маріуполя. Мені довелося з часу мого приїзду стати близько до справ «Просвіти», мені було пропоновано взяти на себе обов'язки голови. Але директор Синявський не радив мені занадто експонуватись і фігурувати в характері голови товариства. Діло в тім, що кожного урядовця державної установи в Росії мав по закону затверджувати губернатор. Але коли Синявський вніс мене на затвердження, то губернатор Шидловський відповів, що не може мене затвердити, бо дістав з Києва негативні відомости щодо моєї політичної «благонадійности». Синявський одначе не вважав, що справа програна. Перш за все прийшов на допомогу такий випадок. Губернатор, на лихо собі, любив волочитись за гарненькими жінками і завів роман з жінкою одного інженера. Муж тої дами застукав одного разу Губернатора у себе в хаті удвох з своєю жінкою й зі скандалом викинув його на вулицю. Злі язики оповідали, що Губернатор вискочив на вулицю без верхньої одежі. Чи так було воно справді, чи ні, але скандал був занадто голосний, і уряд мусів Губернатора звільнити. Тим часом Синявський порозумівся з правителем канцелярії, щоб той сховав негативну відповідь в справі мого затвердження «під сукно», як казали в старій Росії, себто приховав її. Я ж тимчасом поїхав до свого дядька П. Дорошенка у Чернігів і розповів йому про свою пригоду. Дядько був у добрих відносинах з чернігівським Губернатором Маклаковим, пізнішим міністром внутрішніх справ, і попросив його допомогти мені в легалізації на посаді в Катеринославі. Маклаков написав до ісправника (начальника повіту) у Глухові і дав йому зрозуміти, що мені потрібно свідоцтва «благонадійности». Ісправник (на прізвище Конашевич). дуже добродушна людина, а до того — він знав мене особисто і хотів бути в добрих відносинах з моєю глухівською ріднею. — написав офіційно, ніби я три роки перебував безвиїзне у Глухові і ні в чому «предосудительному» (поганому) не був замічений. Цей відзив ісправник заслав до губернатора в Чернігів, а той на цій підставі дав прихильну атестацію мене до Катеринославу на запит з канцелярії катеринославського губернатора. Тимчасом до Катеринославу був призначений новий губернатор, який не знав, що вже про мене була справа у його попередника — і затвердив мене.

Я навмисне, може, занадто докладно, розповів про справу з моїм затвердженням, бо вона характеризує адміністраційну практику передреволюційної Росії й показує, як багато залежало тоді від протекції і від особистих зв'язків. Я був затверджений на посаді, але коли я радився з Синявським, чи брати мені головування в «Просвіті», він рішуче не радив того робити. Я послухав його ради, тим більше, що саме в той час один з учителів школи, москаль Вертоградов, посварившись з директором, подав на його донос, обвинувачуючи, між іншим, в тому, що Синявський взяв на посаду «українофіла Дорошенка». Але з того доносу нічого не вийшло, і Синявський помстився Вертоградову в той спосіб, що позбавив його лекцій в своїй школі за виїмком всього двох годин. Вся ця історія з моїм затвердженням показує також, як важно було мати своїм шефом українця, який зумів відстояти свого земляка, навіть сам наражаючись на небезпеку.

На голову «Просвіти» обрано було людину незалежну, пані М. Хрінникову, жінку згадуваного вже інженера Хрінникова, мого товариша з петербурської Громади, чоловіка дуже

заможного, мільйонера, але феноменально скупого. На цьому ґрунті з ним траплялося чимало трагікомічних історій, які тут, я вважаю, не на місці оповідати. Але пані Хрінникова, даючи свою згоду, поставила умову, щоб їй було дано заступника для ділової роботи. На заступника вибрано мене. Майже два роки ми працювали в повній згоді, поділивши між собою функції: вона взяла на себе репрезентацію назовні, а я провадив усю внутрішню ділову роботу. Але згодом пані Хрінникова почала капризувати й вередувати, раз у раз відмовляючись від головування, так що треба було її умовляти. Раді «Просвіти» це нарешті обридло і ми вибрали нового голову, інженера Герасима Денисенка. Людина, не зв'язана державною службою, він готовий був увесь свій вільний час віддавати «Просвіті». Це був щирий український патріот, скромний, відданий справі, і працювати з ним було легко й приємно. Приклад мануйлівської «Просвіти» мав свій вплив на інші села в околиці Катеринославу, і до управи «Просвіти» почали надходити заяви з різних сел з просьбами поклопотатися перед адміністрацією про дозвіл відкрити у них філію «Просвіти». Новий губернатор (забув його прізвище) виявив себе доволі ліберальним адміністратором і здебільшого давав дозвіл. Та головне, що згаданий вже управитель канцелярії, родич пані Павловської, ставився до українства прихильно, і ми звичайно всі наші прохання передавали йому через неї, а він уже підсував їх губернаторові, очевидно, з порадою — задовольнити, однаково, чи це справа йшла про великий концерт у Катеринославі, чи про нову філію «Просвіти». Ще й те слід згадати, що взагалі політична атмосфера в Катеринославі була до українства не ворожа, не так, як у Києві, де на сторожі боротьби з «мазепинством» стояли місцеві чорносотенці й вічно цькували адміністрацію на українців своїми доносами в пресі й особистими впливами. Доволі сказати, що в Києві опорою антиукраїнства були університет і Духовна Академія, їх професори постійно нацьковували уряд на українство в таких органах преси, як «Кіевляньшгъ» або «Кієвъ». У Катеринославі нічого подібного не було, тут навіть чорносотенна преса не зачіпала українців, скеровуючи своє вістря на жидів і на «кадетів» (членів Конституційної Партії). На моїм обов'язку, як секретаря Архівної Комісії, лежало, між іншим, подавати до місцевих газет звідомлення з засідань комісії, особливо, коли на їх читалися якісь наукові доповіді. Щоденних газет у Катеринославі було три: ліберальна і до українства прихильна «Южная Заря», орган промисловців «Приднепровській край» і орган «Союза Русскаго Народа» чорносотенна «Русская Правда». Я писав звіти майже однакового змісту (певна річ — без свого підпису) і давав до всіх трьох газет. В редакції „Рус. Правды” завжди зустрічали мене дуже чемно і друкували без усяких змін та без коментарів, хоч по суті діла мої звіти служили цілям української пропаганди. Ми мешкали в будинку секретаря «Союза Русскаго Народа», учителя духовної семінарії, і господар не давав спокою моїй жінці, прохаючи, щоб вона виступила з своєю українською деклямацією на концерті «Союза». Звісна річ, виступати їй на концерті одіозного для всього поступового громадянства чорносотенного «Союза» було неможливо, і моя жінка під ріжними претекстами ухилялася від тої «чести».

Отже, ми не мали свого місцевого «внутрішнього ворога», який би не давав нам спокою своїми нападами, так, як це було в Києві, та й по деяких інших важніших містах в Україні. Це й дало нам змогу повідкривати філії «Просвіти» в цілому ряді сел: за Мануйлівкою пішли: Дієвка. Сурсько-Михайлівка, Перещепина, Лоцманська Кам'янка. Гупалівка. Петриківка. слобода Амур. Особливо пам'ятною було мені відкриття «Просвіти» в Перещепині на Великодньому тижні 1912 року. На свято відкриття філії рада «Просвіти» делегувала голову Денисенка й мене. Перещепина лежала далеко від залізниці, більш як 90 кілометрів, і їхати до неї треба було кінями. Ми взяли поштових коней, яких треба було міняти на кожній поштової станції. Стояли чудові весняні дні, степ укритися зеленою травою. В небі співали жайворонки. В кожному селі, яке ми переїздили, дзвонили в усі дзвони: то був старий звичай дзвонити на Великдень усі три перші дні свят, і це збільшувало святочний настрій тих днів. Першою станцією після Катеринославу був Новомосковськ. Я скористувався перепочинком, поки запрягли свіжих коней, і пішов з Денисенком подивитись на знаменитий запорожський собор, який досі міг бачити тільки з гори в Катеринославі, як далеку білу пляму на обрії. Собор збудував у половині XVIII віку — отже, ще за часів Запорожжя — майстер Яким Погребняк. Видко, це був великий знавець свого діла: неписьменний, отже, не якийсь там учений архітект.

він потрапив збудувати чудо архітектурного мистецтва — великий собор, цілий з дерева, навіть без єдиного залізного цвяхка. Собор увінчаний десятьма банями, і на фоні низеньких хаток малого повітового міста й зелених дерев його садків, робить величаве вражіння. Цікаво, чи він зберігся під час останньої руїни, була чутка, ніби він згорів, запалений німцями... Коли це так, то Україна втратила одну з дорогоцінних пам'яток свого народного мистецтва.

Село Перещепина лежить над річкою Ореллю на самій межі Катеринославщини й Полтавщини. Річка Орель доволі велика, вона служила колись гряницею між Гетьманщиною й Запорожжам. Село велике, багатолюдне й заможне. Положене далеко від залізниці, воно зберігало багато старосвітчини в побуті, одежі і — натурально — в мові. Але разом з тим в ньому прокинулася вже національна свідомість, про що свідчило хоча б те, що воно мало кілька передплатників «Ради». «Літературно-Наукового Вістника» і навіть пару передплатників львівського «Письма з Просвіти». Отже, не диво, що воно заклало філію «Просвіти». Коли ми прокинулися на другий день (а ночували ми в одного місцевого крамаря), то побачили, що ціла площа перед церквою уставлена возами: це поз'їздилися на відкриття «Просвіти» люди з околиць сел. Після молебна відбулося свято відкриття в будинку місцевого кредитового товариства.

Набилося повно людей. Денисенко оповістив іменем «Просвіти»-матері офіційне відкриття філії і сказав відповідне слово. За ним промовляв я, а далі місцеві люди. Потому — парадний обід в хаті нашого господаря, а увечері вистава «Наталка Полтавка» в залі місцевого просвітного товариства, яке тепер ставало нашою «Просвітою». В члени філії записалося відразу понад сотню людей, і тут же нам подало 15 чоловік з сусіднього села Гупалівка заяву про бажання відкрити філію «Просвіти» також і в їхньому селі. Ця філія й була відкрита восени того року. Розмова з місцевими інтелігентами (учителі, фельдшер, кооператори) й селянами робила надзвичайно приємне вражіння. Ми зауважили, що душею цілого українського руху в Перещепині був молодий поет Віталій Самійленко, що учителював у тамошній школі. Він нам оповідав, між іншим, що перещепинці мають у себе кілька ілюстрованих історій Аркаса й Грушевського і взагалі багато українських книжок. Ми вертались до Катеринославу в дуже гарному, бадьорому настрої. Те, що ми бачили й чули, підбадьорувало й заохочувало до дальшої праці на українському культурно-просвітному полі, ми бачили, що ця праця здобуває для себе певний ґрунт.

XIX

«Просвіта» в с. Дієвці. Як вона повстала та як її відкрито. Катеринославська «Просвіта». Подорож Хоми Сторубля до Галичини. Похорон Лесі Українки.

Я переселяюся до Києва. Прощання з катеринославськими просвітянами.

Хочу пригадати також і відкриття філії «Просвіти» в селі Дієвці. Це село лежало зовсім близько до Катеринославу, на правому березі Дніпра (Мануйлівка була на лівому березі), всього одну станцію їзди залізницею. Цікава була історія, як взагалі прийшло до заложення в Дієвці «Просвіти», і варто про неї тут розповісти. З Дієвки забирали молодих рекрутів до війська й посилали їх відбувати військову службу аж до Сибіру, десь аж за Байкальським озером. Отож післали туди разом з іншими і молодого селянина Павла Білецького, вже жонатого. І от його жінка здала одну хату в найми Татариніві, члену мануйлівської «Просвіти», який служив на залізничних майстернях на двірці в Катеринославі. Татарин був, як я вже згадував, надзвичайно зручний національний агітатор. В його завжди були українські книжки, серед них — повість Б. Грінченка «Під тихими вербами». Читав він уголос цю повість у гурті сусідів-селян, слухала і молодиця — жінка Білецького, а сама вона неписьменна. Дуже вподобалась їй ця книжка. Ото як мусів покидати в неї квартиру Татарин, бо перейшов працювати на другий завод. — далеко йому з Дієвки, молодиця і просить: «Покиньте мені цю книжку, ось скоро вернеться мій чоловік «на побивку» (урльоп, відпустку) з москалів, то хай прочитає». Добре, каже той, залишив книгу.

Прибув молодий «москаль». — звісно, як москаль: «штока» (себто говорить уже по-московськи), на «хохлів». як на «мужиків репаних» дивиться. Прочитав, задумався. Подивився: яка ціна? «На. каже жінці, п'ять злотих, передай тому постояльцеві через його товаришів, хай собі нову таку саму купить, а я візьму її з собою». Скоро треба було знов рушати на службу в далеку сторону. Минуло два місяці, і приходять поштою з Сибіру до молодиці два карбованці. Це чоловік просить, щоб йому купити й вислати ще книжок Грінченка. За якийсь там час присилає п'ять карбованців, уже не від себе тільки, а ще від трьох товаришів москалів: просять вислати Грінченкових творів. І лист прийшов — уже українською мовою. «У нас тепер тільки, пише, розкрилися очі, хто ми такі, чий сини; тепер тільки зрозуміли ми. що рідну мову треба любити й шанувати, бо веде вона до світла, до науки, навчає любити рідний край і братів своїх. Розкрилися в нас очі...». За півроку виписано було в далекий Сибір молодими москалями аж на 40 рублів українських книжок, цілу бібліотеку. Знайшлося багато земляків, які прозріли на чужині і тільки там збагнули, що таке рідний край і рідна мова. Вернулося до Дієвки з служби четверо москалів — уже вони свідомі українці (Москалями наш народ називав салдатів (жовнірів), які відбували військову службу. Так називав їх у своїх творах і Шевченко).

Вони захопили своїм ентузіазмом ще кількох молодих дієвців, і то наслідком їх старань з являється в раді головної «Просвіти» делегація з проханням від численного гурту селян відкрити у них філію «Просвіти». Багато я бачив на своїм віку людей, щиро відданих українській справі, але мало зустрічав навіть серед інтелігентів таких, які були б настільки захоплені українською ідеєю, як селянин Білецький. Він. можна сказати, жив нею, віддаючи їй всі свої помисли, всі свої сили і свій час. Адміністрація дала дозвіл на філію в кінці січня 1913 року, за місяць відбулися установчі збори, які обрали раду товариства, якій доручено було придбати пляц і деревляну будув, що вже стояла на ньому, а на літо возити цеглу, щоб збудувати тепле помешкання на зиму. Гроші постановлено позичити в котромусь банку під заставу ґрунтів членів ради. Визначено гроші на передплату десятка українських часописів.

На початку березня відбулося урочисте відкриття «Просвіти». На свято прибуло багато гостей: з Катеринославу прибуло кілька членів Ради, прибули звичайні члени «Просвіти», представники товариства «Народня Торговля», всього більше 30 людей; прибула трохи не вся рада мануйлівської «Просвіти», а також гості з Запорожжа-Кам'янського і з с. Лоцманської Кам'янки. Була неділя, і людей зійшлося дуже багато — набився повний будинок, і кругом надворі та на вулиці стояла велика юрба. Казали, що було людей коло тисячі. На сцені було намальовано могилу Шевченка і висіли уквітчані рушниками портрети Шевченка, Драгоманова і Грінченка. Місцевий пан-отець відправив молебен, співав церковний хор. Після молебна я, як товариш голови Катеринославської «Просвіти», оповістив офіційно відкриття філії, сказав привітання від Катеринославської Ради і висловив молодому товариству побажання, щоб воно з малого вогника, ледве помітного для чужого ока. зробилося цілим багаттям і своїм світлом розганяло народню темряву. Промовляли ще член катеринославської Ради лікар Павловський і голова мануйлівської «Просвіти» Хома Сторубель. Відповідав на промови і дякував Павло Білецький — уже голова діївської «Просвіти». Потому відчитано привітання, надіслані поштою і телеграфом. Прийшли телеграми з Києва, Кам'янця-Подільського, Кубані. Варшави та других міст — від тамошнього громадянства, від студентських громад, від редакцій українських часописів, від цілого ряду письменників і громадських діячів, прийшли десятки листів. Після читання привітів зроблено на нову «Просвіту» збір грошей, який дав понад сотню рублів.

Я докладніше зупинився на опису цього скромного свята на селі, — воно живо збереглося в моїй пам'яті. — мені хотілося показати, як щиро відгукнулося на це свято українське громадянство, для якого ця сільська «Просвіта» здавалася мов ясний промінь світла на за-хмареному небі, а саме в ті часи нависли над українством темні хмари нових утисків, доволі згадати закриття київської «Просвіти», закриття «Українського клубу» в Києві, переслідування української преси... Дієвська «Просвіта» під кермою своїх енергійних керманічів розвинула дуже активну діяльність: відбувалися театральні вистави, концерти, популярні виклади, дитячі

вечірки, пізніше уладжено на Різдво ялинку для дітей, при «Просвіті» повстала своя власна орхестра, зложено кооперативну крамницю. Моя жінка зорганізувала театральну дружину з селянських хлопців та дівчат, сама грала і не раз залишалася в Дієвці по цілому тижневі, підготовляючи якусь виставу. Взагалі вона ділила свій час між Дієвкою і Мануйлівкою, де вона також стала на чолі театрального гурту з місцевих сил, серед яких були люди з неабияким хистом. А вже не кажу про її постійну участь в театральних та концертних імпрезах у самому Катеринославі. Мені ж довелося також бувати частим гостем як у Дієвці, так і в Мануйлівці, виступаючи там з відчитами. Згадаю тут, що Павло Білецький і його брат Андрій були розстріляні большевиками.

Взагалі мені прийшлося раз у раз викладати для селян та робітників по цілій околиці Катеринославу, де були величезні фабрики, наприклад, Брянський машинобудівельний завод, де працювали тисячі людей.

Українських лекторів було взагалі мало, наприклад, проф. Яворницького, хоч його виклади про Запорожжя були надзвичайно цікаві, не можна було занадто надуживати, як людину вже старшу; отож мені, як молодшому, довелося за все одбувати, особливо, коли наставав сезон Шевченківських свят: кожна фабрика, кожна велика майстерня хотіла справити своє свято Шевченка, і не можна було відмовитись. Це ж була велика радість бачити таке поширення Шевченківського культу, і як тут було відмовляти, хоч іноді не ставало часу й сил!

Мої виклади і подорожі в справах «Просвіти» причинилися до того, що в мене зав'язалися широкі знайомства серед Катеринославського й Новомосковського повітів. Не раз бувало, що я вертаючись з служби в школі додому, заставав біля нашої хати (а мешкали ми на окраїні міста) пару селянських возів, а на лаві біля дверей сиділи сивоусі дядьки й дожидали мене. Це приїхали до мене люди на пораду в справах «Просвіти» — як заложити у них на селі філію. Я йшов з дядьками до себе на гору, а біля коней залишалися хлопці — внуки. Коли одного разу на таку сцену потрапив приїзжий з Києва покійний Л. Жебуньов, то страшенно втішився і казав потім мені, що тепер він починає вірити, що український рух уже пустив коріння на селі, коли в українській справі приїзять до міста не лиш молоді господарі, але й старі люди, які мають дорослих внуків.

Катеринославська «Просвіта» в 1911 — 1913 роках теж розвинула широку діяльність у самому місті, улаштуваючи концерти й відчити. Особливо урочисто справлялося свято Шевченка. Наймалася одна з найкращих заль Катеринославу, напр. заля Англійського клубу або Комерційного зібрання. Артистична програма стояла на високому рівні: запрошувалися визначні співаки й співачки з Києва або з Харкова; з деклямацією виступала звичайно моя жінка. Співав великий хор. Зорганізований учителем співу в школі Синявського В. Петрушевським. Перед концертом вступне слово виголошував проф. Яворницький, Гр. Черняхівський або я. Великий успіх мав улаштований «Просвітою» «Вечір української пісні, музики й поезії». Чимало людей прибуло на цей вечір здалеку, з сел Кам'янки, Мануйлівки, Дієвки, приїхала молодь з Новомосковська. Під час вечора було продано багато українських книжок, портретів українських письменників і кустарних (народних) виробів, спеціально закуплених і привезених з Полтави. Заложила «Просвіта» своє видавництво й видала протягом 1913 р. кілька книжок. Взагалі діяльність «Просвіти» помітно оживила український рух у Катеринославщині. Повстала в місті українська кооператива «Народня Торговля» і українська книгарня «Слово».

«Просвіта» брала участь у святкуванні ювілеїв українських діячів. На ювілейне свято Котляревського у Полтаві (75-ліття зо дня смерти поета) виїздила делегація від Ради «Просвіти» і від філій у Дієвці та Перещепині. 40-літній ювілей Франка святкували всі філії, а катеринославська улаштувала академію, на яку я приїздив уже з Києва (восени 1913 р. я

переїхав до Києва, про що буде мова далі) і виголосив лекцію про Франка, як про письменника і громадського діяча. Так само в ювілей 30-літньої ученої діяльності проф. Яворницького взяли участь катеринославська, дієвська і мануйлівська «Просвіти». Коли прийшла звістка про смерть М. Лисенка (в жовтні 1912 р.), «Просвіта» вислала мене своїм делегатом до Києва. Тек само доручено було моїй жінці поїхати на похорон М. Коцюбинського до Чернігова (в квітні 1913 р.). де вона поклала на могилу письменника вінок від «Просвіти».

Хочу ще пригадати тут, що коли літом 1912 або 1913 р. (не можу точно згадати) відбувся в Галичині «Січковий З'їзд» — здається, в Іспасі на границі з Буковиною — катеринославська «Просвіта», щоб зробити щось приємне голові мануйлівської філії Хоми Сторублеві й подякувати йому за його щирю працю, виасигнувала кошти на його подорож до Галичини на той з'їзд. Поява гостя-селянина з Наддніпрянської України зробила на з'їзді певну сензацію. Випадок хотів, щоб я зустрівся з Сторублем у дорозі. Саме того літа, перебуваючи в Києві, я поїхав у гості до Русових, які тоді жили «на дачі» коло Вінниці на Поділля. Юрко Русов запропонував мені поїхати з Вінниці трохи далі й відвідати родину проф. Лотоцького. яка перебувала теж на дачі коло міста Ляticheва. їхати треба було через вузлову станцію Жмеринка. Яке ж було моє здивовання, коли в Жмеринці вийшов до вагону Хома Сторубель у своїм синім каптані й сивій шапці! Це він їхав до Галичини. Я трохи полаяв його за не-конспіративність — кожен в Галичині зверне увагу на його козацьку постать в такому убранні, але він пояснив, що іншого убрання в його не було. Одначе всяка конспірація була ні до чого: про Сторубля писала вся галицька преса і містила його фотографію, де він був знятий поруч з К. Трильовським та іншими керманичами, з'їзду як «гість з Запорожжя».

Ми проїхали пару станцій вкупі — на станції Деражня я з Русовим висідав. Я ще надавав Сторублеві кілька практичних порад щодо переїзду кордону і щодо Львова, і ми попрощалися.

Довелося мені побувати й на похоронах Лесі Українки в Києві літом 1913 року, хоч уже не як делегатіві, а як людині приватній. Похорон Лисенка, як відомо, обернувся у величаву національну маніфестацію. Такого похорону Київ ще не бачив. Прибуло більш десятка делегатів з Галичини. Десятки тисяч людей йшли в безконечній процесії за труною. Студенти творили живий кордон по обох боках жалібного походу, і порядок ніде не був порушений. Поліція не втручалася, і тільки вже після похорону зробила директору українського театру М. Садовському неприємності за те що його орхестра коли тіло везли повз будинок театру, грала «марш гетьмана Дорошенка». Але коли вже ховали у Чернігові Коцюбинського, то посипалися заборони: не дозволено везти вінки, заборонено співати під час походу, заборонено промови над могилою; цвинтар був оточений поліцією, яка зараз же, як тільки опущено труну в могилу, наказала всім учасникам похорону розійтися. Дещо подібне було й на похоронах Лесі Українки. Я саме перебував у Києві, коли туди привезено тіло Лесі Українки, яка померла, як відомо, на Кавказі. Час був літній, багато громадян повиїздило з міста, та все-таки на двірці куди привезено труну, зійшлося людей 700 — 800. В дорозі прилучалися все нові гурти людей. Ховали 26 липня (за старим календарем). За добу до похорону стало відомо, що згідно з бажанням небіжчиці проводи труни відбудуться без участі духовенства. І справді попереду жалібної процесії несено тільки чорний хрест. Але за труною йшло, я бачив, троє священників: о. Павло Погоріло, о. Марко Грушевський і ще хтось третій. Це дивувало перехожих, і вони запитували, кого це так ховають. За походом ішли лави поліції, пішої й на конях. Вінці було заборонено нести, і їх поскладали на катафалк з труною. Кілька разів гурт молоді намагався співати «Святий Боже» або «Вічну пам'ять», поліція зараз же припиняла спів. Заборонено було й промови над могилою. Ховали Лесю Українку на Байковому кладовищі, але не на т. зв. новому, де вже спочивали Лисенко, Грінченко та інші видатні наші люди, а на старому; пояснювано це тим, що сама Леся виявила бажання бути похованою поруч із батьком, що помер кілька років перед тим і був похований на старому Байковому кладовищу. На похороні були й приїзжі з Галичини: д-р О. Назарук, Р. Стефанович, В. Панейко і ще кілька людей. Могилу вкрито рясно живими квітами, і аж тоді, коли її було засипано, почали співати «Вічну пам'ять»,

і поліція вже не забороняла.

Восени 1913 року я переїхав до Києва. Хоч нам з жінкою добре жилося в Катеринославі, і праця в ньому була нам люба, але Київ усе-таки вабив до себе. Коли мені з початком літа М. Дем'яновський, що служив у Києві учителем одної комерційної школи (їх було в Києві аж чотири), написав, що у них увільняється вакансія вчителя історії й запропонував допомогти мені її зайняти, я згодився. Директором школи був українець, член ТУГГу, Гр. Козленко. Школа була бідна і склад учителів був «інтернаціональний», але все ж таки перспектива жити в Києві, в осередку українського національного життя була занадто приваблива. І мій батько, що жив з нами в Катеринославі, теж охоче згодився переїхати до Києва. Моя рідня в Дорошенковому Хуторі також була задоволена з того, що ми будемо жити в Києві, бо Київ був значно ближчий до Глухівщини, ніж Катеринослав. Я заявив директору Синівському, що з осені покидаю його школу. Прикро це було йому, але він розумів, що кожен українець був радий улаштуватись у Києві, коли була до того можливість. Ми наняли на літо дачу в селі Мотовиловці (третя станція від Києва за Бояркою), і моя жінка виїхала туди зразу на початку літа. Дуже жаль мені було кидати і працю в «Просвіті», і «Дніпрові Хвилі», але я сподівався, що знайдеться для мене праця і в Києві. Так воно і сталося. Подружжя Біднових обіцяло мені, що доведе редагування «Дніпрових Хвиль» до кінця року, а далі вже видання довелось припинити.

Восени я прощався з Катеринославом. Рада «Просвіти», а потім ще окремо місцева громада ТУПу улаштували мені вечерю, під час якої, як звичайно, говорилися промови, а найближчі загальні збори «Просвіти» обрали мене і мою дружину почесними членами товариства. Та найбільш зворушливим було моє прощання з мануйлівчанами. Зійшлися в степу над річкою Самарою члени мануйлівської «Просвіти» і взагалі мешканці ближчих селищ Ігрені. Амур, Нижнедніпровськ — разом з своїми жінками: тут «на лоні природи» варили обід, говорили промови, в яких висловлювався жаль, що доводиться нам розлучатись. Потім усі гуртом фотографувалися. Мені самому було невимовне жаль покидати милих просвітян, серед яких я багато попрацював протягом чотирьох років, і з боку яких я зустрів за цей час стільки ознак щирої приязні і прихильності. Мої обіцянки не поривати зв'язку і співпраці з катеринославцями справдилися: ще тої самої осені я двічі приїздив до Катеринославу — один раз для участі в ювілеї Яворницького, а другий для викладу про Франка. Так само двічі приїздила й моя дружина: її було запрошено для участі у «Вечорі української пісні, поезії й музики», а потім в концерті в честь Франка. Перебування в Катеринославі залишило в нас обох назавжди найкращі спомини.

Вінніпег, 1949 р.

Біографічна довідка

(Микола Чабан. У старому Катеринославі (1905-1920 рр.). – Дніпропетровськ: ІМА-Прес. – 2001.)

Дмитро Дорошенко (1882—1951) — український історик, публіцист, громадський і державний діяч. Походив із старовинного козацько-гетьманського роду Дорошенків на Чернігівщині. Вчився у Варшавському, Петербурзькому і Київському університетах

(останній закінчив 1909 року). Працював у Петербурзі, Києві, Катеринославі і знов у Києві як громадсько-політичний діяч, журналіст і педагог-історик. Був головою Української Студентської Громади в Петербурзі (1903), секретарем редакції

«Українського Вестника» (1906) і «України» (1907), секретарем київської «Просвіти».

У 1909 — 1913 жив і працював у Катеринославі. Викладав історію в Катеринославському комерційному училищі «імені Государя імператора Миколи II», директором якого був Антін Синявський (1866 — 1951). Тодішня адреса училища — вулиця Польова, сучасна адреса — пр. Кірова, 2. У приміщенні колишнього комерційного училища нині знаходиться обласна рада, при вході до якої меморіальна дошка нагадує, що в комерційному училищі свого часу викладали визначні українські вчені Дмитро Яворницький, Дмитро Дорошенко і Антін Синявський.

У Катеринославі Дм. Дорошенко займається широкою громадською діяльністю. Він обирається заступником голови катеринославської «Просвіти», разом з дружиною Наталкою бере активну участь у роботі сільських «Просвіт» біля Катеринослава — в Мануйлівці, Діївці — селах, які нині в складі Дніпропетровська. Дмитро Дорошенко є фактичним редактором катеринославського часопису «Дніпрові хвили» (1910 — 1913), бере активну участь в роботі Катеринославської ученої архівної комісії, видає брошуру «З минулого Катеринославщини. Коротка історія краю і його заселення» (видання товариства «Просвіта» у Катеринославі). Про вагу цього видання свідчить той факт, що воно передруковувалося навіть у радянський час, в 20-і роки, коли автор вже опинився на еміграції. Під редакцією Д. Дорошенка у Катеринославі до сторіччя з дня народження Кобзаря вийшов «Повний збірник творів Т. Г. Шевченка» «з портретом поета, його біографією, критичною статтею і 50 малюнками художника Б. Смирнова» (видання Л. М. Ротенберга, 1914).

Переїзд подружжя Дорошенків в 1913 р. з Катеринослава до Києва був відчутною втратою для українців Катеринослава. «Після од'їзду Дмитра Івановича (Дорошенка— М. Ч.) до Києва припинилась газета «Дніпрові хвили», — писав 30 січня 1914 р. Наталі Дорошенко Дмитро Яворницький. — Скільки я не пильнував, щоб знов її пустити, виходе, що нема такої людини, яка б правила за справжнього редактора».

Під час першої світової війни Д. Дорошенко був уповноваженим Союзу міст на території окупованої російським військом Галичини й Буковини, а після революції 1917р. призначений крайовим комісаром (з правами генерал-губернатора) Галичини і Буковини. У березні 1917 р. Д. Дорошенка обрано товаришем голови Центральної Ради і призначено заступником губерніального комісара Київщини (віце-губернатором). Не маючи змоги поєднувати обидві посади, попросив Центральну Раду звільнити його від обов'язків товариша голови. Наприкінці серпня призначений губерніальним комісаром Чернігівщини. На посаді міністра закордонних справ у гетьманському уряді в 1918 р. йому вдалося досягти значних успіхів у міжнародному визнанні України як незалежної країни. Після утворення Директорії УНР — професор української історії Кам'янець-Подільського університету.

Від 1920 р. Дмитро Дорошенко перебував на еміграції. Активний діяч українського гетьманського руху. Протягом останніх тридцяти років свого життя — професор Українського вільного університету у Відні, Празі, Мюнхені. Професор Карлового університету в Празі (1926 — 1936), директор Українського наукового інституту в Берліні (1926 — 1931), професор Варшавського університету (1936 — 1939), Президент Української Вільної Академії наук (1945 — 1951), професор Колегії св. Андрія у Вінніпезі (1947 — 1950). Оpubлікував понад тисячу наукових праць з історії України, історії культури і церкви, залишив цінні спогади.

Помер і похований у Мюнхені.